

A SZTÁLIN-TITO VITA ÉS AZ 1948. FEBRUÁR 10-I MOSZKVAI TALÁLKOZÓ

Jugoszlávia a második világháború után

A második világháborút követően szoros szövetségi kapcsolat jött létre Tito Jugoszláviája és Sztálin Szovjetuniója között. A jugoszlávok látszólag mindenben hűen követték a marxista-leninista és a sztálini tanításokat.

A kelet-európai térségben elsőként, már 1945. november 29-én, kikiáltották a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot. Jugoszláviát hat, egymással egyenrangú állam – Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina, Macedónia és Montenegró – föderációja alkotta. Szerbián belül pedig két autonóm tartományt, a Vajdaság Autonóm Tartományt és Koszovó-Metohija Autonóm Tartományt hoztak létre.

Az 1946. január 31-én életbe lépett első szövetségi alkotmány is szovjet mintát tükrözött. Annak ellenére, hogy a 139 cikkelyből álló alkotmányban nem használták a „szocialista” szót, illetve nem tették említést a Jugoszláv Kommunista Pártra (*Kommunistička partija Jugoslavije*) sem, a szöveg mégis hűen tükrözte az 1936-os szovjet alkotmányt. Az alkotmány értelmében mindössze hat szövetségi minisztériumot hoztak létre, míg a többi kérdéskör a tagállamok kezébe került. Létrehoztak egy kétkamarás nemzetgyűlést is. A Szövetségi Képviselőházba 50 ezer lakos után egy képviselő került be, míg a Nemzetek Képviselőházában minden tagköztársaság 30–30 helyet rendelkezett. Ezenfelül 20 hely illette meg a Vajdaságot és 15 Koszovót. Az alkotmány életbelépését követően az első parlamenti ciklus képviselőit az alkotmányozó nemzetgyűlésbe beválasztott, nyolc párt szövetségéből álló Népfront jelöltjei alkották. A szovjet modellhez képest viszont jelentős eltérést jelentett, hogy a tagköztársaságok nagyobb pénzügyi önállósággal rendelkeztek, illetve, hogy a lakosságnak nagyobb vallási szabadságot ígérték.¹

A jugoszláv ideológia az egységes, jelen esetben jugoszláv nemzet eszméjét propagálta. Ezt szimbolizálták a partizánharcok, hiszen a partizánok között az ország szinte valamennyi nemzetisége közül találunk harcosokat, valamint a „testvériség és egység” (*bratsvo i jedinstvo*) eszméje is. Aleksa Djilas az ideológia négy fő vonását határozta meg: minden állampolgár egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik, hasonlóan igaz ez a tagköztársaságokra vo-

¹ John R. Lampe: *Yugoslavia as History. Twice there was a country.* Cambridge University Press, Cambridge, 1996. p. 230.

natkozatva is, az összes délszlávot egyenlő bánásmódban kell részesíteni, hiszen (negyedik elemként) egyenlő mértékben járultak hozzá a győzelemhez.²

Kiépültek a titkosszolgálat megfelelő szervei is. Már korábban létrejött az OZNA (*Odeljenje za zaštitu naroda*; népvédelmi osztály), majd 1946 márciusában megalakul az Állambiztonsági Igazgatóság (UDBA; *Uprava državne bezbednosti*), mely korlátlanul tartóztatta le, bőrtönbözte be a rendszer politikai ellenfeleit, de ahhoz is joga volt, hogy nyilvános tárgyalás nélkül akár ki is végezhesse őket.³

Jugoszlávia gazdasági értelemben sem tért el a többi kelet-közép-európai szovjet csatlós államtól. Részben a 415 millió dollár értékű UNRRA-szegélynek⁴ köszönhetően sikerült viszonylag rövid idő alatt helyreállítani a gazdaságot. Gyors ütemben építették újjá a vasút- és a közúthálózatot, megnyitották az adriai kikötőket, újraindult a bányászat. Nagy hangsúlyt fektettek a nehéziparra. Szintén szovjet mintára kezdtek hozzá az első ötéves terv kidolgozásához.⁵

A balkáni állam a külpolitikában is kételkedés nélkül követte a Szovjetuniót. A két ország 1945. április 11-én barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött egymással. Titóék támogatták egy új, a Komintern⁶ utódjaul szolgáló internacionalista szervezet létrehozását is. A lengyelországi Sklarska Porebában 1947. szeptember 22–27-én tartott értekezleten megalakult Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform)⁷ székhelye Belgrád lett, ami egyben jelképezte a Sztálin és Tito közti baráti, szövetségi viszonyt.⁸ Valójában azonban Sztálin a Kominform létrehozásával

² Ibid. p. 232. Aleksa Djilas ezen pontjai bekerültek az 1946-os alkotmányba is.

³ Lampe szerint ötjegyűre becsülhető azok száma, akiket 1946–1947 során kivégeztek. Az UDBA élén az az Aleksandar Ranković állt, aki egyben belügyminiszter is volt, de a háború alatt ő vezette az OZNA-t is. Ibid. p. 234.

⁴ United Nations Relief and Rehabilitation Agency. Egyesült Nemzetek Segélyezési és Rehabilitációs Hivatala; 1943–1947 között működő, 44 ország által alapított adminisztratív szervezet, melynek célja a II. világháború sújtotta nemzetek megsegítése volt. Segélyszállítmányokat osztott el, de segítséget nyújtott a gazdaság talpraállításához is, továbbá támogatta a háború során kitelepítetteket, menekülteket. Az európai országok közül Jugoszlávia részesült a legtöbb segélyben.

⁵ Lampe id. mű p. 234–236.

⁶ Kommunista Internacionálé; kommunista pártok nemzetközi szervezete. 1919-ben alapították. I. kongresszusát Lenin hívta össze Moszkvában. Sztálin 1943-ban hivatalosan is fölsozlatta.

⁷ 1947–1956 között működő nemzetközi szervezet, melynek tagja a szovjet, a hat kelet-közép-európai, valamint a francia és az olasz kommunista párt volt. 1948-ban székhelyét Bukarestbe tették át. 1956 áprilisában feloszlatták. Lapja *A Tartós Békéért, Népi Demokráciáért* címmel jelent meg.

⁸ Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula, Budapest, 1999. p. 124.

üzent is a jugoszlávoknak: a hidegháború kihívásaira a Szovjetunió a hatalom kizárólagossá tételével felel, és ebben nincsen helye egy regionális alközpontnak. Ugyancsak figyelmeztetésnek szánta a jugoszláv főváros kiválasztását a szervezet székhelyeként.⁹

A jugoszláv vezetők harciasan támadták az „angol-amerikai imperialista blokkot”. Ebbe azonban az ideológiai ellentétek és a szovjet irányvonal hű követésén kívül más tényezők is belejátszhattak.

A nyugati hatalmakkal már a második világháború során, 1943-tól kezdve nézeteltérések keletkeztek. Ebben szerepet játszott egy esetleges adriai-tengeri brit partraszállás lehetősége, hiszen Churchill többször hangoztatta, hogy a második frontot a Balkánon kell megnyitni. Ebben az esetben viszont Jugoszláviába brit és nem szovjet csapatok érkeztek volna. Tovább élte az ellentéteket Tito azon igyekezete, hogy Jugoszlávia határát az etnikai határokig terjessze ki, beolvastva az új államba Karintiát és Trieszt térségét is.

A Trieszttel kapcsolatos ellentétek egészen 1945 májusáig nyúlnak vissza. Tito egyik közeli célkitűzése volt az Olaszországhoz tartozó Trieszt és a teljes Venezia-Giulia tartomány megszállása. E cél felé tett döntő lépést jelentette, hogy a partizán csapatoknak 1945. május 2-án sikerült áttörniük a várost körülvevő német védvonalakat, két nappal korábban mint a Velence felől érkező új-zélandi csapatoknak. Így a város a partizánok kezébe került. Alexander tábornok, a szövetséges erők parancsnoka viszont hevesen tiltakozott a jugoszlávok ezen lépése ellen. Néhány hetes huzavona után Tito kénytelen volt meghátrálni. Francia kompromisszumos javaslatként a vitatott területet két részre osztották: magát a várost és a tőle nyugatra fekvő keskeny területsávot alkotó „A” zóna a Szövetségesek ellenőrzése alá került, míg a „B” zónát alkotó többi terület a jugoszlávok fennhatósága alatt maradt.¹⁰ A térségbe irányuló amerikai berepülések miatt azonban a viszony továbbra is feszült maradt. Augusztus elején a jugoszláv légvédelem leszállásra kényszerített egy C-47-es szállítógépet, majd két héttel később egy másik gépet lőttek le. A gép teljes legénysége életét vesztette.¹¹

⁹ Polonyi Péter – A. Sajti Enikő: *Mao – Tito. Pannonica*, Budapest, 2000. p. 281. és John Lewis Gaddis: *Most már tudjuk. A hidegháború történetének újraértékelése. Európa*, Budapest, 2001. p. 94.

¹⁰ Stephen Clissold ed.: *Yugoslavia and the Soviet Union 1939–1973. A Documentary Survey*. Royal Institute of International Affairs, London, 1975. p. 44–45.

¹¹ Lampe id. mű p. 236–237. és Barbara Jelavich: *A Balkán története II. kötet: 20. század. Osiris–2000*, Budapest, 1996. p. 277. Az amerikaiakkal kapcsolatos ellentétekhez az is hozzájárult, hogy az amerikaiak a többi Trieszttel kapcsolatos brit, francia vagy akár szovjet javaslattól eltérően, jóval keletebbre akarták meghúzni az „A” zóna határát. A jugoszláv területeken történő berepüléseket egyébként azzal indokolták, hogy ez a legrövidebb út Bécs és Róma között.

Trieszt kérdésével kapcsolatosan azonban jelentős eltérést mutattak Tito és Sztálin elképzelései. Ezt az ellentétet szokták a szovjet-jugoszláv viszony megromlásának egyik okaként is emlegetni.¹²

A Sztálin-Tito vita okai

1948 elejéig a Tito vezette Jugoszlávia Sztálin leghűségesebb, legmegbízhatóbb szövetségésének számított. Mind ideológiai, mind gazdasági, mind pedig külpolitikai téren híven követték a „Nagy Testvért”. Sem Titóék, sem a többi csatlós állam vezetői, de a nyugati hatalmak, akikkel Tito ekkorra már teljesen szakított, nem sejtették, hogy ez a jó viszony a végéhez közeledik. 1948. február 10-ére azonban Sztálin Moszkvába rendelte a jugoszláv és a bolgár vezetőket, ahol hidegzuhanyként érte a megjelenteket a szovjet kritika. Az ellentét gyökere egészen a második világháborúig nyúlik vissza, és számos vélt vagy valós érdekellentét képezi a kiindulópontját.

A világháború alatt a jugoszláv partizánok nemcsak saját országukért harcoltak, hanem már-már fanatikus hévvel a Szovjetunióért is, azt gondolva, hogy a győzelemben játszott szerepüket Moszkvában is hasonlóan nagyra tartják. A *Borba* (Harc) címmel megjelenő újságban szinte hihetetlen magasságokig magasalták fel a szovjet csapatok győzelmeit.¹³ Titóék számára a Szovjetunió nemcsak politikai és szellemi központot jelentett, hanem az osztály nélküli társadalom megvalósulását is. Sztálinra pedig egyenesen mint a kommunista eszmék megtestesítőjére tekintettek.¹⁴

Ugyanakkor sérelmezték, hogy a Szovjetuniótól semmilyen anyagi segítségben nem részesültek a háború első napjaiban.¹⁵ Azt is nehezményezték, hogy Sztálin még akkor is kiállt a csetnikek és a londoni emigráns kormány¹⁶ támo-

¹² A jugoszláv-szovjet viszonyt a repülőgép lelövésével kapcsolatos incidens is jól jellemzi. Molotov Párizsban vonta kérdőre Kardelj, attól tartva, hogy ez a hidegháború eszkárlálódásához vezethet. Kardelj egyik tanácsadója azzal válaszolt, hogy amíg az amerikaiaknak atombombjuk, a jugoszlávoknak „partizánbombájuk” van. Tito pedig kitüntette a gép lelövésére parancsot adó Viktor Bubanjt. Sajti id. mű. p. 279.

¹³ Adam B. Ulam: *Titoism and the Cominform*. Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1952. p. 69–70.

¹⁴ Jellavich id. mű. p. 283.

¹⁵ Ez egyben megmutatta, hogy a partizánok nem rendelkeztek megfelelő technikai ismeretekkel, de azt is, mennyire naívuul hittek a szovjetek erejében. A Szovjetunió viszont a sztálingrádi csatáig (1942. november 22–1943. február 2.) saját élet-halál harcát vívta, így nem csoda, hogy nem tudott segítséget nyújtani.

¹⁶ Csetnikek: a II. világháború alatt működő szerb nacionalista gerillahadsereget jelentí, amely azonban gyakran együtt is működött a megszállókkal. Tito partizánjai ellen is harcolt. Elén Draža Mihailović állt. A jugoszláv emigráns kormány az 1941-es német

gatása mellett, amikor már Churchill is a partizánokat támogatta. További sérelmet jelentettek a Balkán megosztásáról szóló Sztálin és Churchill közti megállapodások.¹⁷ Nem javított a helyzeten az országra benyomuló, fosztogató és erőszakoskodó Vörös Hadsereg viselkedése sem.¹⁸

Sztálin ugyanakkor azt sérelmezte, hogy Tito szándékosan és többször is figyelmen kívül hagyta a szovjet tanácsokat, és a Szovjetunióétól eltérő politikai célokat fogalmazott meg. Ezzel hozzájárultak az ellenállási mozgalmak egységének meggyengítéséhez, de károsan hatottak a Szövetségesek közti viszonyra is. Szintén ellentétet vezetett, hogy Tito az 1944 szeptemberében Moszkvában tartott találkozón azt kérte Sztálintól, hogy a Vörös Hadsereg hagyja el Jugoszláviát. A kérés amiatt is sérelmes volt, mivel arra nem sokkal azután került sor, hogy Nápolyban Tito Churchilllel tárgyalt, illetve nem sokkal azelőtt, hogy Churchill 50–50 százalékos arányban javasolta Jugoszlávia megosztását Sztálinnak.¹⁹

megszállást követően II. Péter és a Simović-kormány tagjaiból alakult meg, székhelye Londonban volt.

¹⁷ Dennison Rusinow: *The Yugoslav Experiment 1948–1974*. University of California Press, Berkeley-Los Angeles, 1978. p. 23. A Balkán megosztására 1944 októberében került sor, amikor Churchill és Anthony Eden brit külügyminiszter az orosz fővárosba látogatott. Churchill megérkezése napján (október 9.) a tiszteletére rendezett vacsora során a brit miniszterelnök egy papírdarabra írta fel a Balkánnal kapcsolatos elképzeléseit, amelyen aztán Sztálin kék ceruzájával kipipálta azt. Molotov és Eden későbbi tárgyalásai során véglegesítették a befolyási övezeteket: A Szovjetunió 90 százalékos befolyásra tett szert Romániában, 80 százalékosra Bulgáriában és Magyarországon, valamint 50 százalékra Jugoszláviában. Az angolok pedig Görögországban tettek szert 90 százalékra. Berend T. Iván: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990*. Vince, Budapest, 1999. p. 32–34 és Jellavich id. mű p. 251–252. Sztálin később többször figyelmeztette is a jugoszlávokat, a nyugati hatalmak nem fogják hagyni, hogy Titóék megszakítsák a brit-amerikai összekötő vonalakat Görögországban. Gaddis id. mű p. 68.

¹⁸ Az országon átvonuló szovjet katonák 121 nőt erőszakoltak meg, és ebből 111-en meg is haltak. Jellavich id. mű p. 283. Titóék ezt különösen sérelmezték, hiszen a jugoszláv partizánok nem követték el hasonló tetteket. A Vörös Hadsereg viselkedésével kapcsolatosan híres epizód, mikor 1944-ben a Moszkvából hazatérő Tito Djilasszal közösen tiltakozik Korneyev tábornoknál, a szovjet misszió vezetőjénél a katonák viselkedése miatt. A szovjet tábornok ezt sértésnek vette, és később Sztálin is többször utalt erre Djilasszal folytatott megbeszélései során. Milovan Djilas: *Találkozások Sztálinnal*. Magvető, Budapest, 1989. pp. 81–82. és 103.

¹⁹ Rusinow id. mű p. 23. Tito és Churchill találkozájára 1944 augusztusában Nápolyban került sor. Titónak imponált a brit miniszterelnök személye, hiszen fia, Randolph lett a balkáni brit katonai misszió vezetője. A találkozó legfontosabb kérdése a király-kérdés volt, emellett Tito ígéretet tett, hogy bekapcsolódik az isztriai harcokba, valamint hogy folytatja az egységkormány létrehozására irányuló tárgyalásokat Šubašićyal. Sajti id. mű p. 266.

Dennison Rusinow 1978-ban megjelent könyvében három pontban foglalta össze a konfliktus világháború utáni okait: 1. Jugoszlávia egyre erősebben kezdi hangsúlyozni forradalma egyediségét, amit persze a szovjetek tagadnak. 2. Tito külpolitikai lépései, melyek során nyíltan vezető szerep megszerzésére törekszik a Balkánon. 3. Sztálinnak az egyöntetű szocialista blokk kialakítására irányuló lépései.²⁰

Az első ponttal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy Tito és a jugoszláv vezetés mindig is tudatában volt annak a ténynek, hogy Kelet-Közép-Európában Jugoszlávia az egyetlen ország, amelyet szinte kizárólag saját lakossága szabadított fel. A többi szocialista országra ez egyáltalán nem mondható el, hiszen ott a szovjet hadsereg játszott abban döntő szerepet.

Tény viszont, hogy Tito viszonylag önálló külpolitikát folytatott a Balkánon, és ha a helyzet úgy kívánta, akkor érdekeit akár a szovjeteké elé is helyezte. Ez nyilvánult meg például Trieszt és az osztrák határ kérdésében, de az 1948-as moszkvai találkozó idejére nézeteltérésre került sor a Balkán-föderáció kérdésében is. Ez utóbbira a találkozóval kapcsolatban térek ki.

Trieszttel kapcsolatban a Szovjetunió ellenezte a jugoszláv elképzeléseket. A nyilvánosság előtt kiálltak Tito mellett, és a kormányzói hatáskör szabályozásával, illetve egy vámunió létrehozásának sürgetésével gyakorlatilag a jugoszlávok kezébe adták a város fölötti tényleges ellenőrzést. Ugyanakkor tartottak a konfliktus kiéleződésétől, hiszen erre a Szovjetunió ekkor még nem volt felkészülve, de attól is, hogy a trieszti kérdés az olasz nacionalisták megerősödéséhez vezethet, amely rontaná az Olasz Kommunista Párt esélyeit a következő választáson.²¹ Sztálin álláspontját legjobban talán a következő megnyilvánulás adja vissza, amely 1945 júniusában hangzott el, és amelyben utasította a jugoszlávokat, hogy ürítsék ki a megszállás alatt tartott területeket: „*Trieszt miatt nem fogom kirobantani a harmadik világháborút*”.²²

Az osztrák határral kapcsolatban a jugoszláv vezetés célul tűzte, hogy megszerzi az Ausztriához tartozó, de szlovénok lakta területeket. Megkönnyítette ezt az, hogy a visszavonuló német csapatok üldözése közben Klagenfurtig és Villachig nyomultak előre. Bár a békekonferencián támogatta a jugoszláv ter-

²⁰ Rusinow szóhasználatára szerint Tito balkáni politikáját Mohamed Ali és a szultán viszonya jellemzi. Hasonlóan az egyiptomi helytartóhoz, Tito is viszonylagos függetlenségre törekszik Sztálinnal (a szultánnal) szemben. Sztálinnak a 3. pontban említett lépésével kapcsolatban Rusinow, a hidegháborús történeti szakirodalomra jellemzően, lehetséges okként hozza fel Sztálin növekvő paranoiáját, de a kibontakozóban lévő hidegháború szülte helyzetet is. Ibid. p. 23.

²¹ Clissold id. mű p. 45.

²² Idézi: Gaddis id. mű p. 66.

veket, Karl Renner osztrák kancellárhoz²³ írt személyes levelében Sztálin ezzel ellentétesen foglalt állást. A Szovjetunióknak valójában nem állt szándékában a kérdés gyors rendezése, hiszen amíg a nagyhatalmak nem kötnek szerződést Ausztriával, addig a szovjet csapatok az országban maradhatnak. 1947 márciusában már arra kéri a jugoszlávokat, hogy minimális és maximális követeléseiket is fogalmazzák meg, majd azzal érvelve, hogy maguk a jugoszlávok hagytak fel a karintiai szlovének támogatásával, elvetették a tervet.²⁴

Az ellentétek harmadik pontjához is több érdeellentét köthető. Ideológiai-lag a népi demokrácia jugoszláv felfogása nem különbözött jelentősen a többi szocialista ország által képviselttől²⁵, viszont 1947-től kezdve Titóék egyre többet beszéltek rendszerük sajátos, független gyökereiről, mint például a már többször is említett világháborús szerepvállalás vagy a felszabadító harcokkal összekapcsolt forradalmi háború. A Szovjetunió viszont a Vörös Hadsereg egyedüli és kizárólagos szerepét hangsúlyozta, alárendelve és függő viszonyba kényszerítve ezáltal a többi országot. Titóék sérelmezték továbbá az orosz gazdasági és katonai tanácsadók jelenlétét, akik nemcsak hogy jóval több fizetést kapnak mint a jugoszlávok, illetve a közös vállalatok révén előnyösebb helyzetbe kerülnek²⁶, hanem kémként is beépülnek a jugoszláv vezetésbe. A Szovjetunió tehát inkább úgy viselkedik, mint egy „arrogáns imperialista nagyhatalom”.²⁷

A vita tényleges okát azonban nem a politikában, gazdaságban vagy az ideológiában megnyilvánuló felszín alatti ellentétek, sérelmek jelentették, hanem az, hogy ki legyen Jugoszlávia tényleges irányítója: Tito vagy Sztálin?²⁸ Sztálinban 1948-ra érlelődött meg Tito „megregulázásának” gondolata, és ennek

²³ Karl Renner (1870–1950) osztrák szociáldemokrata politikus, államférfi. 1918–1920 között és 1945-ben osztrák kancellár, majd 1945–1950 között köztársasági elnök.

²⁴ Clissold id. mű p. 46. és Jellavich id. mű p. 277. A Karintival kapcsolatos jugoszláv tervek támogatásának elvetésére véglegesen csak 1949-ben kerül sor a szovjet-jugoszláv konfliktus egyik lépéseként. Rusinow id. mű p. 43.

²⁵ Az ideológiai eltérések Lampe szerint sem játszottak jelentős szerepet a konfliktus kezdeti szakaszában. Lampe id. mű p. 241.

²⁶ A közös jugoszláv–szovjet vállalatokkal kapcsolatban gazdasági ellentétekre először 1946 során került sor. A vállalatok létrehozásáról már 1945-től folytak tárgyalások, nyersanyagot és felszerelést ígérve a jugoszláv nehézipar számára. Ehhez különösen az ötéves terv beindítása miatt volt szükség. A gazdasági együttműködésről szóló első megállapodást 1946-ban írták alá. Ennek értelmében létrejött egy közös jugoszláv–szovjet légitársaság (JUSTA) és egy dunai hajózási társaság (JUSPAD). A jugoszlávok később sérelemként hozták fel, hogy a szovjet beruházásoknak csak kevesebb mint 10 százaléka valósult meg, a JUSTA ellenőrzése alatt tartja a jugoszláv légiteret, a JUSPAD pedig felcakkora költséggel terheli a szovjet árukat, mint a jugoszlávokat. Ibid. p. 242.

²⁷ Rusinow id. mű pp. 24 és 26.

²⁸ Ibid. p. 25 és Ulam id. mű p. 80.

első állomását a februári moszkvai találkozó jelentette. Habár a jugoszláv vezetés még ezt követően sem gondolt nyílt szakításra, az események gyors mozgásba lendültek.

A konfliktus menete és hatása

Valamivel több mint egy hónappal a moszkvai találkozó után Barszkov tábornok, a szovjet katonai küldöttség vezetője arról tájékoztatta a jugoszláv vezérkart, hogy utasítást kapott a katonai tanácsadók azonnali kivonására. Másnap, március 19-én, Moszkva a polgári tanácsadók szintén azonnali kivonására adott utasítást. Ezt követően Sztálin és Tito között többszöri levélváltásra került sor, amely során a jugoszlávok kísérletet tettek a szovjet vádak tisztázására.²⁹ A nyár folyamán Sztálin nemzetközivé szélesítette a vitát. Június 20–22. között Kominform-értekezletre került sor Bukarestben, majd a június 28-án kiadott Kominform-nyilatkozat éles hangon ítélte el Jugoszláviát és kizárta tagjai sorából. A külvilág ekkor értesülhetett először a konfliktusról.³⁰

Sztálin ezt követően egyéb módszerekkel is nyomást próbált gyakorolni a jugoszlávokra. Azért, hogy megakadályozza a jugoszláv modell elterjedését, „titoista elhajlás” vádjával több országban indítottak koncepciós pereket. Ennek során kivégezték Rajk Lászlót és Kosztovot, a Bolgár Kommunista Párt főtitkárát, de házi őrizetbe került Gomulka, a Lengyel Kommunista Párt titkára is. Az országot gazdasági téren teljesen elszigetelték, és ebben a csatlós államok követték a Szovjetunió példáját. Románia például még a két ország közti vasúti közlekedést és a postaszolgálatot is felfüggesztette, de Tito képe már 1948 februárja után lekerült a falakról. A Kölcsönös Gazdasági Segítség és

²⁹ Tito első levelét 1948. március 20-án írta meg, melyre Sztálin március 27-én válaszolt. Ezt követően Tito április 13-án és május 17-én küldött levelet Sztálinnak, amelyekre ő május 4-én, illetve május 22-én válaszolt. A Tito-Sztálin levelezés magyarul is olvasható: *A Jugoszláv Kommunista Szövetség a nemzetközi munkásmozgalomban 1948–1969 között*. Ujvidék, 1968. pp. 201–215 illetve 217–245.

³⁰ A szovjet vezetés már a találkozót megelőzően tájékoztatta a kialakult helyzetről a többi tagpárt vezetőit, akik attól tartva, hogy ellenük is hasonló vádak fogalmazhatnak meg, Sztálin mellé álltak. Egyedül Dimitrov, a bolgár pártfőtitkár vállalkozott arra, hogy levélben gratuláljon Titónak születésnapja alkalmából, illetve, hogy Moszkva felé menet, Belgrádban a következőt súgja Djilas fülébe: „*Tartsatok ki!*”. Idézi: Clissold id. mű p. 55. A jugoszlávok egyébként nem vettek részt a Kominform ülésén. Külön érdekes a dokumentum kiadásának időpontja is: 1389-ben a rigómezei (Kosovo polje) csatában ezen a napon szenvedtek a szerb csapatok vereséget a törököktől, ami egyben a középkori szerb állam bukását is jelentette. A Kominform határozata magyarul is olvasható: „*A Kommunista Pártok Tájékoztató Irodájának Határozata a Jugoszláv Kommunista Párt belső helyzeiről*” in: *A Jugoszláv ... id. mű. pp. 246–253.*

Együttműködés Tanácsa (KGST) alakuló ülésére pedig már meg sem hívták Jugoszláviát.³¹

A nyomásgyakorlás következő állomása volt a katonai támadás lehetősége. 1949. augusztus 18-i beszédében Molotov éles hangon ítélte el a Jugoszláviában élő fehérórosz emigránsok letartóztatását.³² Titóék Molotov kirohanását ultimátumnak fogták fel. Tovább súlyosbított a helyzeten, hogy szeptemberre a szovjetek sikeresen fejlesztették ki atombombájukat.³³

1949 szeptembere és októbere során a Szovjetunió és a többi kelet-európai ország sorra mondta fel a Jugoszláviával kötött barátsági és kölcsönös segítségnyújtási szerződéseket. November 29-én pedig a Budapesten ülésező Kominform-vezetők „*Jugoszlávia Kommunista Pártja a gyilkosok és kémek hatalmában*” címmel adtak ki közös nyilatkozatot, amely Jugoszláviáról mint Tito fasiszta klikkjéről, a Gestapóhoz hasonló terrorista rezsimről, valamint reakcióosok, nacionalisták, klerikális és fasiszta elhajlók politikai bandájáról beszélt.³⁴

Sztálin ezekkel a lépésekkel nem akart mást, mint Tito térdre kényszerítését. Tudta azonban, hogy ehhez a Jugoszláv Néphadsereget és a Jugoszláv Kommunista Pártot kell alávetnie. A fent említett lépések ellenére ez nem valósult meg. Ennek oka a hadsereg és a párt egymáshoz, illetve Titóhoz való viszonyában keresendő. Ezt Sztálin is jól tudta, és éppen ezért próbálta meg ezt az egységet megbontani.

A Jugoszláv Néphadsereg a világháború során partizánharcokat vívó csapatokból nőtt ki magát. Kezdetből politikai vonásokkal is rendelkezett. Tito már 1942-ben politikai biztosokat és ügynököket küldött a seregbe; a partizánok pedig szinte teljes egészében tagjai voltak a Kommunista Pártnak. Sajátos

³¹ Clissold id. mű p. 52–58. A KGST 1949 januárjában a Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Románia által alapított szervezet, melynek célja a szocialista tömbhöz tartozó országok gazdaságának fejlesztése és összehangolása volt. Később csatlakozott hozzá az NDK, Kuba, Vietnam és Mongólia. 1991. június 28-án feloszlott.

³² A fehéróroszokra Molotovék mint szovjet állampolgárookra tekintettek, Titóék viszont orosz kémeknek tartották őket.

³³ Rusinow id. mű p. 43. A katonai támadás veszélye 1950-ben, a koreai háború kitörésekor szűnt meg, Sztálin ugyanis nem kockáztathatott egy kétfrontos háborút.

³⁴ Ibid. p. 43–44. A nyilatkozat kiadásának dátuma (1949. november 29.) ismét sokat mondó: 1943-ban ezen a napon ült össze Jajcében a Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsának (*Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije*; AVNOJ) második kongresszusa, amelyre később mint államalapításra tekintettek. Ezen a napon ünnepelték Jugoszlávia hivatalos születésnapját. A nyilatkozat magyarul is olvasható in: Mezei Géza (szerk.): *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949)*. Új Mandátum, Budapest, 2001. pp. 361–364. és A Jugoszláv... id. mű pp. 262–266.

csoportot alkotott az ország pártelitje is. A hatalom mindössze néhány ember kezében összpontosult, akik kezdettől fogva Tito személyes jó barátai voltak, így nem állt érdekükben hatalmának megdöntése.³⁵

Az 1948-as moszkvai találkozót követően a JKP vezetősége március 1-én elutasította a szovjet vádakat. Hasonlóan foglalt állást a JKP július 21–28. között ülésező V. kongresszusa is. Bár még mindig hitet tettek a Szovjetunió iránti hűségükről, és a külpolitikában illetve a gazdaság terén továbbra is a Sztálin képviselte vonalat követték, elutasították azokat a vádakat, hogy a párt elrejtőzik a nép elől, illetve, hogy összeesküvők módjára működne, mivel nem választják, hanem kinevezik a vezetőket.³⁶

Sztálin vádjai és támadásai ellenére a jugoszláv vezetőség és az ország lakossága kitartott Tito mellett. Andrija Hebrang és Sreten Žujović magas rangú szovjetbarát tisztviselőket kizárták a pártból és bebörtönözték, Arso Jovanović tábornokot menekülés közben a jugoszláv–román határon lelőtték,³⁷ a gyanús elemeket pedig koncentrációs táborba zárták (pl. Goli otok – Kopár sziget). Igaz ugyan, hogy Jugoszlávia 1948-tól fokozatosan elszigetelődött a többi szocialista országtól, viszont lehetővé vált számára, hogy a nyugati hatalmak felé közeledjen, illetve később vezető szerepet töltsön be az el nem kötelezett országok mozgalmában.

A konfliktus eredetével kapcsolatban összegzésként elmondható, hogy Sztálin birodalmi politikájába regionális alközpontként nem illett bele Tito Jugoszláviája. Sztálin a nagyhatalmi politizálás terén kényszerűen ügyelt arra, hogy minden kis engedményért cserébe megfelelő ellenszolgáltatást kapjon. A hidegháború kitörésével pedig különösen óvatossá vált, és kerülni próbált minden felesleges összetűzést az amerikaiakkal és a britekkel. Tito balkáni ambíciói viszont könnyen ehhez vezethettek volna, így ő egyfajta „destabilizációs tényező” szerepét töltötte be a Balkánon. Fontos azt is megemlíteni, hogy 1948-ra Sztálin hatalma a többi kelet-közép-európai országban megszilárdult, ami Tito

³⁵ Ulam id. mű pp. 81 és 107. A Jugoszláv Kommunista Párt Politbűróját alkották 1948-ban: Aleksander Ranković belügyminiszter és a titkosszolgálat vezetője, a JKP Központi Bizottságának titkára, Milovan Djilas propaganda-miniszter és a JKP KB másik titkára, Moša Pijade, Blagoje Nesković szerb miniszterelnök, Edvard Kardelj külügyminiszter és miniszterelnök-helyettes, Borisz Kidrič, a tervhivatal vezetője, Ivan Gosnjak hadügyminiszter-helyettes és Franz Leskošek nehézipari miniszter.

³⁶ Dennisow id. mű pp. 31–35. Jól jellemzi azt, hogy a JKP vezetői még hittek a helyzet rendezésében, hogy beszédét követően Titót „*Tito! Sztálin!*” kiáltásokkal éltették, de Tito beszédében arra is kitért, hogy a hazát ugyanúgy kell szeretni, mint a Szovjetuniót. Idézi: Clissold id. mű p. 56. ill 53. A szovjet vezetőket vádjaik megfogalmazásában, ahogy azt a fenti példák mutatják, cseppet sem zavarta, hogy az SZKP sem tekinthető kimondottan demokratikus pártnak.

³⁷ Jellavich id. mű. p. 286.

jelentőségének csökkenését vonta maga után.³⁸ Ezek a szempontok megfigyelhetők az 1948. február 10-i moszkvai titkos találkozón is.

Az 1948. február 10-i moszkvai találkozó és jelentősége

A találkozóra egy keddi napon, 1948. február 10-én, este 9 óra után került sor Sztálin irodájában. A Szovjetunió részéről Sztálin és Molotov vezetésével összesen hatan vettek részt, míg hárman-hárman képviselték Jugoszláviát illetve Bulgáriát. A jugoszláv küldöttséget Edvard Kardelj és Milovan Djilas vezette. Kardelj Bakarićyal együtt két nappal korábban érkezett meg a szovjet fővárosba. Djilas már január elejétől Moszkvában tartózkodott, ahol is Albániával kapcsolatban folytatott tárgyalásokat. A bolgár küldöttséget személyesen Dimitrov vezette, Tito viszont talán megsejthetett valamit a találkozó céljáról, s nem jelent meg.

Annak ellenére, hogy már több sérelem érlelődött mind a jugoszláv, mind a bolgár oldalon, a találkozó összehívására két triviálisnak tűnő esemény szolgált ürügyül. Az egyiket az jelentette, hogy jugoszláv csapatok nyomultak be Albániába, a másikat pedig Dimitrov január végi, Bukarestben elhangzott beszéde.³⁹ Ezek a lépések kapcsolatban álltak a tervezett Balkán-föderáció létrehozásával, illetve a partizánok megsegítésével a görög polgárháborúban.

A Jugoszlávia és Bulgária között létrehozandó föderáció gondolata nem volt újként. Többen ebben látták az egyetlen módját annak, hogy a két ország félretegye Macedónia kapcsán kiobbant, évszázados ellentéteit. A jugoszláv vezetés számára 1945 után elsődleges céllá vált a föderáció létrehozása, ami részét képezte annak a tervnek, hogy Jugoszlávia a Balkán vezető politikai tényezőjévé váljék. A Bulgáriával kötendő unió révén megvalósulna a délszláv népek egy országban történő egyesítése, vagyis ténylegesen létrejönne Jugoszlávia. Titóék egyben úgy gondolták, hogy a Balkán felszabadításában játszott politikai és katonai szerepük méltó jutalmát jelentené, ha az egyesülésre jugoszláv vezetéssel kerülne sor. Albániát pedig teljesen a saját érdekszférájuknak tekintették, hiszen ott a vezető pozíciókba a JKP kiválasztottai kerültek. Az Albániával történő egyesülés felé tett lépésnek szánták az autonóm Koszovó létrehozását 1946-ban.

Tito elképzeléseit, úgy tűnt, Moszkva támogatta. Ebben szerepet játszhatott az is, hogy 1944-re mind Jugoszláviában, mind pedig Bulgáriában a kommunisták kezébe került a hatalom. Sztálin ezzel a lépéssel tartotta elképzelhetőnek, hogy ellensúlyozzák a Balkánon az amerikai-angol befolyást, illetve, hogy se-

³⁸ Sajti id mű pp. 278–280. és Gaddis id mű p. 85.

³⁹ Clissold id. mű p. 46.

gítséget nyújtsanak a görög kommunistáknak. Macedóniával kapcsolatosan egészen 1948-ig a jugoszláv elképzeléseket támogatták, a területet pedig „jutalomként szánták Sztálin legigéretesebb és leghasznosabb tanítványának.”⁴⁰

Az unió formájával kapcsolatban viszont Jugoszlávia és Bulgária eltérő álláspontot képviselt. A jugoszlávok először a vardari (jugoszláv) Macedóniát kívánták egyesíteni a pirini területekkel, vagyis Macedónia bolgár részével, majd ezt követően Bulgária hetedik tagköztársaságként csatlakozna Jugoszláviához (*policentrikus* föderáció). Bulgária viszont egyenrangú félként kívánt csatlakozni (*dualista* föderáció).⁴¹ Az 1945 januárjában Moszkvában tartott értekezleten Sztálin a jugoszlávok elképzelését támogatta, mondván, „a jugoszláv terv az egy jó terv”.⁴²

A föderációval kapcsolatosan a háború után folytatódtak a tárgyalások. 1947. július 30-augusztus 1-je között Tito és Dimitrov Bledben találkozott. Szoros barátsági és meg nem támadási megállapodást kötöttek, és megállapodtak abban is, hogy együttműködnek közös vámunió létrehozásában, s további lépéseket tesznek a föderáció létrehozásáért.⁴³ 1948 januárjában, Romániában tett látogatása során Dimitrov bukaresti beszédében egy szélesebb, a kelet-európai szocialista államokat magában foglaló föderáció vagy konföderáció lehetőségéről beszélt.⁴⁴

A szovjet vezetés erről a lépésről állítólag csak a Pravdából szerzett értesülést. Ezt Sztálin az ülés során, a bledi megállapodással egyetemben, többször szóvátette. A jugoszláv és a bolgár küldöttek viszont hangsúlyozták, hogy Bledben nem kötöttek tényleges szerződést, hanem csak nyilatkozatot tettek közzé egy jövőbeni szerződésről. A bukaresti beszéddel kapcsolatban Dimitrov hangsúlyozta, hogy „elragadtatta magát”, Sztálin viszont gyakorlatilag rendretesítette a bolgár pártfőtökárt. Később viszont pont ő vetette fel három föderáció – a jugoszláv–bolgár, a lengyel–csehszlovák és a román–magyar – létrehozásának fontosságát, és most már ő sürgette a jugoszláv–bolgár föderáció megalakítását. A jugoszlávok ellenben, Bulgáriát a szovjetek trójai falóvának tartva, már nem támogatták ezt.⁴⁵

⁴⁰ Ulam id. mű p. 86–88.

⁴¹ Sajti id. mű p. 280.

⁴² Ibid pp. 91–92. A találkozó során a jugoszláv küldöttséget Moša Pijade vezette, míg a bolgár küldöttség vezetője Anton Jugov belügyminiszter és Kimon Georgijev volt.

⁴³ Juhász id. mű p. 127. és Sajti id. mű p. 281.

⁴⁴ Berend id. mű p. 90.

⁴⁵ Érdemes megjegyezni, hogy korábban Sztálin, részben Anglia görögországi érdekei miatt, nem támogatta egy szélesebb balkáni föderáció gondolatát. Sajti id. mű p. 280.

A találkozók másik fő témáját az Albániába benyomuló jugoszláv csapatok problémája jelentette. Sztálin ismét hangsúlyozta, hogy erről csak utólag szerzett értesülést. Korábban viszont az albán kérdéssel Moszkvában tárgyaló Djilasnak szabad kezet adott Albánia bekebelezésére. Így Titóék nem tartották szükségesnek, hogy a csapatmozgásról előzetesen tájékoztassák Moszkvát.⁴⁶

Az albán kérdés kapcsolatban állt a görög helyzettel is. A német csapatok kivonulását követően Görögországban azonnal polgárháborús helyzet alakult ki. Sztálin kezdetben támogatta a jugoszlávokat a görög partizánok megsegítésében, 1947 után azonban, Truman amerikai elnök⁴⁷ doktrínájának következtében megváltozott a helyzet. A Truman-doktrína Görögországot amerikai érdekszférába sorolta, a konfliktus kiterjedése esetén pedig segítséget ígért a görög kormánycsapatoknak. Sztálin az érlelődő hidegháborús hangulatban nem kockáztathatta meg egy fegyveres konfliktus kitörését.⁴⁸ Ezért hangsúlyozta a találkozó során, hogy nem szükséges a partizánok megsegítése, főleg, ha a jugoszlávok sem bíznak a sikerükben. Mivel az Albániába küldött csapatok célja a görög partizánok megsegítése volt, így ez a lépés sem volt indokolt. Albánia pedig majd csak a bolgár-jugoszláv föderáció után, saját elszántából csatlakozzon a szövetséghez.

A találkozó során felmerült még egy, a kölcsönös konzultációkról szóló jegyzőkönyv elfogadásának kérdése, a világháborút megelőző szovjet–német tárgyalásokkal kapcsolatos amerikai „rágalmak”, a szatellit államokkal kötendő szerződések és a jugoszláv–olasz viszony is.

Az ülésen szovjet részről Molotov és Sztálin, jugoszláv részről viszont csak Kardelj beszélt. A bolgárok közül mindhárman felszólaltak. Az ülésről készített jegyzőkönyvben Djilas azt is megjegyzi, hogy sem a bolgárok, sem a jugoszlávok nem adhatták elő normálisan elképzeléseiket, mivel Sztálin állandóan félbeszakította őket.

A találkozóról mindhárom küldöttség készített feljegyzést. A szovjet jelentést Valerian Zorin szovjet külügyminiszter-helyettes készítette el, és az Orosz Föderáció Elnöki Levéltárában található. A szovjet feljegyzésekről általában elmondható, hogy szárazabbak, formálisak és általánosító jellegűek. A bolgár feljegyzéseket a Központi Állami Levéltárban őrzik. Trajcszo Kosztov gyorsírással készített feljegyzést. Vaszil Kolarov feljegyzése gyakorlatilag Kosztov

⁴⁶ Djilas a Sztálinnal folytatott tárgyalásokról a következő táviratot küldte Belgrádba: „Djilas tegnap Moszkvába érkezett, még aznap tárgyaltunk vele, a szovjet kormány teljes mértékben egyetért Jugoszláviával az albán kérdésben.” Bár az üzenet Sztálin nevében íródott, azt a szovjet vezető nyomására Djilas írta. Idézi: Djilas id. mű p. 134.

⁴⁷ Harry Spencer Truman (1884–1972), az Egyesült Államok 33. elnöke 1945–1953 között.

⁴⁸ Clissold id. mű p. 48.

vén alapul, néhány stiláris megjegyzést fűzve hozzá. A jugoszláv jegyzőkönyvet Milovan Djilas készítette el cirill betűs kézírással, útban Moszkvából Belgrádba, az ülés során készített feljegyzései alapján. A Tito Archívumban megtalálható egy távirat is, amelyet a találkozó után egy nappal küldtek Belgrádba.⁴⁹

A jelen publikációban Djilas jegyzőkönyve került lefordításra. Djilas később a *Találkozások Sztálinnal* című könyvében is beszámol a találkozóról, de a könyv megírásakor már nem férhetett hozzá a hivatalos anyagokhoz. Így visszaemlékezésében, bár gyakran a részletekre meglehetősen pontosan emlékezik, pontatlanságok is szerepelnek. Ezért tartjuk fontosnak a jelen forrás közlését.

A jelentés a Joszip Broz Tito Archívum, Jugoszlávia Marsallja, Kabinet fond 1–3–b–651, II. 33–40 alatt található. A jelen forrásközlés a dokumentum angol nyelvű fordításából készült. Angol nyelvre Vladiszlav Zubok fordította le és Leonyid Gibianszkij tette közzé. A fordítás során a főszövegben [] jelek között szerepelnek az angol fordító magyarázó megjegyzései, míg a magyar szöveg megértéséhez szükséges megjegyzések / / jelek között találhatók.

A szöveghez magyarázó lábjegyzetek kapcsolódnak. Az angol fordító megjegyzései itt is [] jelek között szerepelnek. Az angol fordító összehasonlításul gyakran idézi Djilas *Találkozások Sztálinnal* címmel 1962-ben, először angolul megjelent munkáját. Ezekben az esetekben a Magvető Kiadó gondozásában 1989-ben megjelent magyar fordításra utalok. A szöveg értelmezését megkönnyítendő, fontosnak tűnt a közölt szöveg további magyarázó lábjegyzetekkel történő ellátása. Ezeket *-jel jelöli.

⁴⁹ Leonid Gibianskii: *The Soviet Bloc and the Initial Stage of the Cold War*. Elérhető: <http://cwihip.si.edu/cwihiplib.nsf>.

Válogatott irodalom

- A Jugoszláv Kommunista Szövetség a nemzetközi munkásmozgalomban 1948–1969 között. Újvidék, 1968.
- Berend T. Iván: Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990. Vince Kiadó, Budapest, 1999.
- Clissold, Stephen ed.: Yugoslavia and the Soviet Union 1939–1973. A Documentary Survey. Royal Institute of International Affairs, London, 1975.
- Djilas, Milovan: Találkozások Sztálinnal. Magvető, Budapest, 1989.
- Gaddis, John Lewis: Most már tudjuk. A hidegháború történetének újraértékelése. Európa, Budapest, 2001.
- Jellavich, Barbara: A Balkán története. II. kötet. Osiris–2000, Budapest, 1996.
- Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula, Budapest, 1999.
- Lampe, John R.: Yugoslavia as History. Twice there was a country. Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Mezei Géza (szerk.): Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949). Új Mandátum, Budapest, 2001.
- Polonyi Péter – A. Sajti Enikő: Mao – Tito. Pannonica, Budapest, 2000.
- Rusinow, Dennison: The Yugoslav Experiment 1948–1974. University of California Press, Berkeley – Los Angeles, 1978.
- Ulam, Adam B.: Titoism and the Cominform. Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1952.